

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi *Journal of Social Sciences*
Cilt/Volume 10, Sayı/Number 44, Haziran/June 2010, 67-73

Teolojik Bir Devlet ve Hukuk Yorumu

A Theological Interpretation of State and Law

Kutsi KAHVECİ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü
kkahveci@atauni.edu.tr

ÖZET

Onyedinci yüzyılın önde gelen filozoflarından Alman Gottfried Wilhelm Leibniz'in hukuk ve politika ana ilgilerindedir. Ona göre devlet, üyelerinin gelişmesine engel olacak şeyleri bertaraf etmelidir ve fiziksel güvenliği sağlamalıdır. Aynı zamanda devletin sağlaması gereken en önemli şey insanların mutluluğudur. Leibniz bir devlet içinde birden çok yönetim olabileceğini tartışmaktadır. Toplum için Aristokrasiyi geliştirici bir unsur olarak gören Leibniz, politik organizasyon noktasında aydınlanmış bir Monarşiyi - yani akli ve gücü birleştiren - benimser.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Monad, Önceden Kurulmuş Uyum, Monarşi, Aristokrasi

ABSTRACT

One of the leading philosophers of the 17th century, Gottfried Wilhelm Leibniz of Germany is mainly concerned with law and politics. According to him, the state must debug the obstacles that prevent the development of its members and provide the physical security. In addition, the most important thing that the state should provide is the happiness of the people. Leibniz discusses that there can be more than one administrations in a state. Seeing Aristocracy as a developing element for the society, Leibniz embraces an enlightened Monarch - that unites reason and power - at the point of political organisation.

Keywords: God, Monad, Pre-established Harmony, Monarchy, Aristocracy

Modern çağın politik felsefecileri düşünüldüğünde, ilk akla gelecek isimler arasında Thomas Hobbes, John Locke ve Baruch Spinoza sayılabilir. Bu büyük filozoflar yanında Gottfried Wilhelm Leibniz ismi de daima yerini almıştır. Alman filozofu olan Leibniz'in diğer çağdaşlarına göre politik konulardaki yazıları çok az incelenmiştir. Biz bu makalede Leibniz'in yazılı materyallerinden, onun politik düşünceleri konusunda az da olsa önemli veriler elde edeceğimiz kanaatindeyiz.

Leibniz'in devlet ve hukuk felsefesine ilişkin görüşlerine geçmeden önce, kısaca genel felsefesi hakkında bilgi vermek, onun devlet ve hukuka ilişkin görüşlerinin anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Onun düşünce sisteminin temel taşı monadlardır. Ona göre evren sonsuz sayıda monadlardan oluşmaktadır. Monadlar birbirleriyle uyumlu tözlerdir. İşte Leibniz bunu 'Önceden Kurulmuş Uyum' diye adlandırır.¹ Bu bağlamda, önceden kurulmuş uyum teorisi, onun için Tanrı'nın varlığına bir kanıt değeri taşıması bakımından

da önemlidir. Birbirlerinden farklı nitelikteki monadlar, bu uyum sayesinde uyumlu tözler halini alırlar ve bu onları, sıkı bir determinizme ve zorunluluğa bağlamaktadır.² Aynı zamanda o, önceden kurulmuş uyum kavrayışıyla, hem beden ve ruh ilişkisi sorununu, hem de tüm tözlerin aralarındaki ilişki sorununu çözmeye çalışır. Önceden kurulmuş uyum buna göre, monadları birbirine bağlayan ya da bir bütünde bir araya getiren yasadır.³

Öte yandan bütün bu ontolojik görüşlerin, Leibniz'in devlet ile ilgili düşüncelerine de yansıdığı görülmektedir. Otuz Yıl Savaşları'nın harap ettiği bir dönemde Almanya'da dünyaya gelen; Locke, Newton ve Hobbes gibi büyük düşünürlerle aynı dönemde yaşayan, birçok prensin ve yöneticinin danışmanlığını yapan ünlü filozofta, insanların yaratılıştan işbirliği içinde oldukları ve bu ortaklığın Tanrı tarafından önceden oluşturulduğu düşüncesi hâkimdir. Leibniz de siyasetle ilgili konularda pek çok fikri derinlemesine karıştırmış ve etrafındaki karışıklıklara devamlı bir çözümü nasıl bulacağı sorusuyla zihnini meşgul etmiştir. Bu bağlamda, onun üzerine çalışmalarda bulunan Carl J. Friedrich; hukuk ve politika Leibniz'in ana ilgileriydi. O bir hukukçu olarak yetiştirildi ve bir ömür boyu hukuk ve hukuk felsefesinin konusuna ilgisini kaybetmedi. Leibniz, aktif bir politikacı, diplomat ve devlet adamı olarak, pek çok yazılı kaynakta ve mektuplarında yansıtılan devletin dünyası için bir his elde etti⁴ demektedir.

Leibniz'in yukarıda dile getirilen ontolojisi dikkate alınca, en yetkin monad'ın Tanrı olduğu görülür. Ona göre, Tanrı her şeyin hem örneği hem de yaratıcısıdır. Tanrı, sonsuz sayıdaki evren ihtimallerinden en mükemmelini yaratmıştır. Tanrı'yı kavramanın yolu ise, bize Tanrı tarafından verilen ve diğer varlıklardan ayırt edici özelliğimiz olan akıldır.⁵ Böyle bir ontolojik görüşü dile getirmek, Leibniz üzerine birçok çalışma yapmış kişilerinde ifade ettiği gibi, evrensel bir açılımı ve uyumu getirecektir.⁶ Çünkü monad'ların uyumu ve Tanrı'nın da en yetkin monad olarak düşünülmesi, daha açık bir ifadeyle teoriye bu şekilde bir ontolojik temel inşaa edilmesi, yönetim biçimi olarak da monarşiye varmayı kaçınılmaz kılmıştır. Leibniz, monarşinin bir yönetim şekli için en iyi form olduğunu düşünmüş ve birlik yönetimi oluşturmanın, güç birliğini sağlama noktasında daha kolay elde edilir olduğunu savunmuştur.⁷ Bunun en açık ifadesi, Leibniz'de devletin Tanrı benzeri bir biçimde hareket ettiği düşüncesinde kendini gösterir. Düşünürüne göre, tıpkı Tanrı'nın varlığına karşı zıt ihtimalleri yok etmesi gibi, devlet de bir 'entelechy' gibi üyelerinin gelişmesine engel olacak şeyleri bertaraf etmelidir ve böylece fiziksel güvenliği sağlamalıdır. Üyelerin gelişmesi için bir çeşit son olarak hareket ederek, bazı yönlendirmelerde bulunur. Bunun anlamı şudur: Devlet kanunları kurar, kanunlar veya yönetmelikler çerçevesinde insanlar iş görürler. Bu kanunlar için eğer temeller sonsuz gerçekler ise -Tanrı tarafından dikte edildiği gibi- evrensel harmoninin prensipleriyle üyeler ilerleyecek ve yanlış kanunların engelleri ve pratikteki sonuçları önlenecektir.⁸ Onun bu düşünceleri kendisini 'Tanrı Şehri'⁹ fikrine götürmüştür. Leibniz'e göre Tanrı, ruhların bir araya gelmesiyle

oluşmuş en yetkin devletin, en yetkin hükümdarıdır. Tanrı'nın başlıca amacı şehrinin mutluluğudur.¹⁰ Zira Leibniz'in 'Tanrı Şehri' deyimi monarşidir. Tanrı, monadik sıralamayı yaratmasıyla ve son 'entelechy' olarak görev almasıyla, evrenin çoğul yapısını birleştirdi. Aynı yöntemle insanlar da bu monadik yapıya uymalıdır. Tek bir odak güç noktasına sahip olarak toplumdaki çoğul güçler, bu tek kişi altında birleşecek ve ona yönelecektir. Buradan, kanunlar iyi ise ve monarkın kendisi de bu kanunlara uyuyorsa, tek bir kişinin yönetimi etkin biçimde iş görür ve sosyal politikalar yürüyebilir. Bu nedenle, birliğin oluşma ihtimali diğer rejimlerdekinden daha büyüktür. Demokrasi özellikle sadece ahlâki liberallikle değil, birliği yakalamada yetersiz kalması nedeniyle şüphelidir. Çokluk içindeki birlik, felsefi olarak geçici sıralamadaki monarşi için sonradan oluşan bir zemindir.¹¹

Aynı zamanda Leibniz, bir devlet içinde birden çok yönetim olabileceğini de tartışmaktadır. Alman İmparatorluğu'ndaki birçok yönetimin uluslar arası olarak tanınması için bu noktayı detaylı olarak tartışır. Leibniz'in zihninde oluşturduğu yönetim şekli, birçok prensliğin tek bir üstün yönetim altında olması ve her bir prensin de kendi bölgesinde geçerli monark olmasıydı. Ancak imparatorluk bir bütün olarak düşünülürse, muhtemelen herhangi bir tanımda onun görüşü aristokrasi olarak kalır. Dahası bu yönetim - tek kişinin daha üstün biçimde yönetimi üstlenmesinden - yapılan iyi kanunlarla birliğin sağlandığını gösterir. Leibniz bu yönetimin tek bir kişinin yönetiminden daha iyi olduğunu düşünür.¹²

Eski ve Ortaçağ geleneklerine göre Leibniz aydınlanmış bir monarşiyi, yani akli ve gücü birleştiren bir yönetim şeklini ister. Tıpkı dünyanın ilk kralları gibi ki, bunlar kendi faziletleri ve akılcı avantajlarıyla halklarını yönetmeyi hak ettiler ve kanunların oluşturduğu yapılarla halklarını yönettiler ve varlıklarını oluşturdular. O bunu 'Çifte Yasal Otorite' olarak adlandırır.¹³

Denilebilir ki, Leibniz'in monarşi üzerine yazdıklarında tutarsızlık olsa da, fikir beyan etmeme gibi bir durum yoktur. En iyi kişilerin kanuna en iyi uyan kişiler olduğunu belirtse de, monarşinin doğası gereği en iyi rejim olduğu konusunda hiçbir zaman ısrar etmez.¹⁴ Ayrıca o, ister monark, isterse çokluk olsun, keyfi iktidara da karşıdır. İdeal bir politika her ikisinin -güç ve akıl - bir birliğidir. Güç, hakkı gerçeğe döndürmek için gereklidir. İyilikseverlik, haklı ve doğru olanı yapacak liderler çıkarmak için gereklidir. Akıl ve erdemler yönetmeli, egemen olmalı ve onlar yaşanan durumlarda vatandaşların erdem ve bilgisini geliştirmeye ön ayak olmalıdır.¹⁵ Diyebiliriz ki, Leibniz'in doğal olarak en iyi rejimin hangisi olduğunu tartışması gerekirken, biz böyle bir tartışmaya rastlayamadık. O, 'en iyi' ve 'en mükemmel' toplumu tartışmaya açmaktadır. Yalnız doğası gereği monarşinin en iyi rejim olduğunu ima etmektedir. Fakat bu ima'nın ötelinde çok fazla da monarşiden bahsetmemektedir.

Öte yandan toplum için aristokrasiyi geliştirici bir unsur olarak gören Leibniz, politik organizasyon noktasında daha monarşik bir tavır sergilemektedir. Onun yönetim şekli bazında modern bir monarşik devleti benimsediğini

söyleyebiliriz. Kısacası, o, tek bir monarkın altında yer alan ve kendi bölgesinde monark kadar yetkili olan prenslerin yönetiminden yanadır diyebiliriz. Ancak bu monarşik görüntü yönetim ve devlet bir bütün olarak düşünüldüğünde, aristokratik bir yapı sergiler.

Aynı zamanda Leibniz'e göre adalet ise, ortak iyilik ve mutluluk için başkalarının haklarının da gözetilmesidir. Toplumda bunu sağlayacak olan ise bilge kişilerdir. Bu bağlamda, bu kişilerin devlet içindeki rolleri de büyüktür. Ona göre doğrudan yönetimde olmadıkları durumlarda bile, bilge kişiler bu aristokrasinin en büyük parçalarıdır. Bu nedenle o, bilim ve sanat adamlarına çok büyük önem verir ve prenslerden de aynı ilgiyi bekler. Aksi takdirde hem toplum hem de devlet açısından hedeflenen noktaya ulaşma bazında iyimser değildir. Diğer taraftan ona göre, aydınlanma ve aydınlatılmış kanunlar ilerlemenin anahtarıdır. Aydınlatılmış kanunlarla ilerlemeyi teşvik ederek devlet bu uçları bünyesine alır. Örneğin; işbirliği ve aydınlanma. Bütün insanlar bu ortaklığa katılabilir. Bu konuda o; insanlığın mutluluğuna katkıda bulunmak için anlayışımızı aydınlatmalıyız. Gerçeklerin ışığında isteklerimizi değerlendirmeli ve son olarak insanların doğruyu ve iyilikleri bulmasını engelleyen unsurları yok etmeye çalışmalıyız¹⁶ demektedir. Burada denilebilir ki, devletin sağlaması gereken en önemli şey insanların mutluluğudur.

Leibniz'in devlete ilişkin görüşleri bizi kaçınılmaz olarak hukuk sorununa götürmektedir. Zira siyaset ve hukuk, pratik felsefenin ilgi alanına girmenin ötesinde birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedirler. Hukuk felsefesi söz konusu olduğunda ise, akla gelen en çarpıcı tartışmalardan birisi doğal hukuk - pozitif hukuk tartışmasıdır. Onun bu tartışmada doğal hukuka taraftar olduğu söylenebilir. Zira ona göre, tüm toplumlarda yararlı onuru bir arada götürecek olan, onları bir bütünde bir araya getirme gücü taşıyan tek şey doğal hukuktur. Doğal hukuktan evrensel hukuku, kökü Tanrı'ya dayanan kapsayıcı hukuku, toplumların özelliklerine göre oluşturulmuş olmayan hukuku anlamak gerekir. Bilindiği gibi toplumlar birbirlerinden çok ayrı özellikler ortaya koyarlar. Ancak her toplumda hukukun, yani tanrısal aklın egemen olması için, çaba ve özen göstermek gerekecektir. Bu çerçevede doğal hukuku pozitif hukukun üstünde görmek gerekir. Bir başka ifadeyle yaşamsal ihtiyaçlardan doğan hukuku, doğal hukukun belirleyiciliğine vermek gerekir.¹⁷

Diğer yandan, adaleti pozitif hukukla sınırlarsak, yalnızca ona dayanarak gerçekleştirmeye çalışırsak, özellikle uluslar arası hukuk için engeller koymuş oluruz. Prenslerin dehası doğal hukukun bir evrensel hukuk olarak, pozitif hukuk ve onun çeşitleri üzerinde egemen olmasını sağlayacaktır. En iyi devlet mutlak otoriteyi en iyi gerçekleştirmiş devlet olmaktan çok, güçle erdemi bir bütünde bir araya getirmiş devlettir.¹⁸

O halde iyi bir devlet düzeni ve ahlâkî hayat, apaçık yasalar üzerine temellendirilebilir. Yasalar iyi bir devlet düzeninde herhangi bir yorumu gerektirmeyecek kadar belirgin ve belirleyici olacaktır. Toplumsal uyum ancak bu tür yasalarla gerçekleştirilebilir. Bulanık ya da kaygan yasalar toplumda

kargaşayı getirecek ya da var olan kargaşayı artıracak yasalardır. Her yargıcın kendine göre yorumlayabildiği bir yasa toplumsal düzenin sağlıksızlığına tanıklık eder. Demek ki, hukuk alanında ve oradan giderek genel toplumsal düzende zihnin egemenliğini sağlamak, insanların mutlu yaşayabilmeleri için zorunluluktur. Mutluluk yalnızca bu şartla mümkündür. Kısacası, doğal hukuk olmadan pozitif hukuk gerçekleşemez. Ancak, unutulmaması gereken bir nokta da, toplumsal düzenlerin hiçbir zaman tam anlamıyla yetkin düzenler olmayacaklarıdır. Önemli olan bir toplumda belli bir mutluluğun, bir iç ve dış güvenin sağlanmasıdır.¹⁹

Aynı zamanda Leibniz'e göre, güvenlik mutluluğun temel şartıdır. Yetkin devletlerde halkın mutluluğu, birinci planda görünür bir özelliktir. Bunun bir rejim sorunu oluşturduğunu söyleyemeyiz. Rejimler biçimsellikleriyle öne çıkarlar. Önemli olan şu ya da bu rejimle yönetilmek değil, herhangi bir rejimle iyi yönetilmektir. Her yönetim biçimi kötü kullanıldığında halkın mutluluğuna engeller çıkarır. İyi kullanıldığı takdirde, halka en büyük mutluluğu getirebilir. Beceriksiz ya da kötü niyetli yöneticiler, mutlu bir toplum düzeni yaratmakta her zaman eksik kalacaklardır.²⁰

Bu bağlamda kısaca şu söylenebilir; Leibniz'in hukuk felsefesi üzerine ortaya koyduğu düşünceler onun ahlâk anlayışının doğal bir sonucudur. Çünkü Leibniz açısından hukukun kökleri ahlâktadır. Aynı zamanda bu ahlak için en önemli şey, adalet, ortak iyilik ve mutluluk için başkalarının haklarının gözetilmesidir. Bütün bunları bir amaç olarak ortaya koyan Leibniz de bu amaca vardırıacak ve bu sürece katkı sağlayacak olanlar da bilge kişilerdir.

Sonuç olarak denilebilir ki, doğal bir düşünce sistematigi içinde olan Leibniz, buna bağlı olarak bazı çelişkileri de içinde barındırabilir. Ancak ikna edici içsel bir dayanışma içinde olduğu da göz ardı edilemez bir gerçektir. Bunun yanında o, zıtlıkları uzlaştırmaya çalışan genel yaklaşım biçimiyle, toplumun faydasına olan her şeyi birinci planda tutmuştur. Bunun bir yansıması olarak, pek çok sahada birçok yeni girişimin de sahibi olduğu söylenebilir. Leibniz aristokrasiyi toplum için geliştirici bir unsur olarak görürken, politik organizasyon noktasında daha monarşik bir tavır sergilemiştir. Diğer yandan yaygın kanaat, Leibniz'in politik düşüncelerinin çok orijinal olmadığı yönündedir.

Kaynakça

-
- Friedrick, Carl J, 'Philosophical Reflections of Leibniz on Law, Politics and the State' Gottfried Wilhelm Leibniz, 'A Collections of Critical Essays' ed. by Harry G. Frankfurt, University of Notre Dame Press, London, 1976.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 'New Essays on Human Understanding' ed. and. eng. trs. by Peter Remnant and Jonathan Bennett, Cambridge University Press, New York, 1989.
- 'On the Notions of Right and Justice' 'Selections' ed. by Philip P. Wiener, New York: Charles Seribner's Sons, New York, 1951.
- 'Ethical Definitions' 'Selections' ed. by Philip P. Wiener, Charles Seribner's

Sons, New York, 1951.

-----'Discourse on Metaphysics and the Monadology' Eng. trs.by George R. Montgomery, Prometheus Books, New York, 1992.

Rescher, Nicholas, 'The Philosophy of Leibniz' Prentice - Hall. New Jersey, 1967.

Russell, Bertrand, 'A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz' Routledge, London, 1992.

Schrecker, Paul, 'Leibniz's Principles of International Justice, Journal of the History of Ideas' Vol: 7. No: 4, Leibniz Tercentenary Issue, 1946.

Thomson, Garret, 'On Leibniz' Wadsworth Learning United States, 2001.

Uyl, Douglas J. Den, 'The Aristocratic Principle in the Political Philosophy of Leibniz' G. W. Leibniz, 'Critical Assessments II' ed. R. S. Woolhouse, Routledge, London and New York, 1994.

Wilson, Catharina, 'Leibniz's Metaphysics A Historical and Comparative Study' Princeton University Press, New Jersey, 1984.

¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Discourse On Metaphysics and the Monadology*, eng. trs. by George R. Montgomery, Prometheus Books, New York, 1992, s. 456.

² Nicholas Rescher, *The Philosophy of Leibniz*, Prentice - Hall Inc. New Jersey, 1967, s. 58.

³ Catharina Wilson, *Leibniz's Metaphysics A Historical and Comparative Study*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989, s. 196.

⁴ Jarl J. Friedrich, *Philosophical Reflections of Leibniz On Law, Politics and the State*, Gottfried Wilhelm Leibniz, A Collections of Critical Essays, ed. by Harry G. Frankfurt, University of Notre Dame Press, London 1976, s. 48.

⁵ Leibniz, *a.g.e.*, s. 456

⁶ Paul Schrecker, *Leibniz's Principles of International Justice, Journal of the History of Ideas*, vol: 7, No: 4, Leibniz Tercentenary Issue, 1946, s. 484.

⁷ *A.g.e.*, s. 485.

⁸ Douglas J. Den Uyl, *The Aristocratic Principle in the Political Philosophy of Leibniz*, Gottfried Wilhelm Leibniz, Critical Assessments II, ed. R. S. Woolhouse, Routledge, London and New York, 1994, s. 99.

*Leibniz eserlerinde hükümdar Tanrı'dan ve O'nun yönettiği bir Tanrı Sitesi'nden söz etmektedir. Ona göre Tanrı ruhların bir araya gelmesiyle oluşmuş en yetkin devletin hükümdarıdır. O'nun başlıca amacı bu Tanrı devletinin mutluluğudur. Leibniz'e göre ruhlar, yetkinleşmeye en yakın tözlerdir. Yetkinliklerinin bir özelliği vardır, o da birbirlerine çok az engel olmaları ya da birbirlerine daha çok yardım etmeleridir. Ancak en erdemliler iyi ilişkiler kurabilir ve sonuçta her zaman en fazla yetkinliğe yönelen Tanrı, ruhlara en büyük özeni gösterir. Onlara yalnızca genel olarak değil, birbirlerine özel olarak da, evrensel uyumun mümkün kıldığı en çok yetkinlik verir. Leibniz'e göre, Tanrı kendisini ruhların efendisi ya da hükümdarı kılan ahlaki nitelik, onu kişisel olarak pek özel bir biçimde ilgilendirir. Ayrıca bu belirleme onun için o kadar önemlidir ki, içinde yaşayanların büyük mutluluğuna dayanan devletin, mutlu ve verimli durumu yasalarının en yücesi olmaktadır. Çünkü varlıklar için yetkinlik neyse kişiler için mutluluk odur. Fiziksel evrenin var oluşunun birinci ilkesi, ona olabildiğince büyük yetkinliği vermekse, evrenin en soylu parçası ahlak dünyasının ya da Tanrı devletinin, ilk tasarımı da onu mümkün olan en çok mutluluğu yaymaktır. O halde Leibniz'e göre, Tanrı her şeyi öyle bir düzene koymuştur ki, buna göre kaçınılmaz bir biçimde ruhlar, sürekli olarak yaşamakla kalmazlar, dünyanın kendi

tözünü yitirmemesi gibi devletin de hiçbir şeyi yitirmemesi için ahlaki niteliklerini her zaman korurlar ifadesinden şüphe etmemeliyiz. Sonuç olarak ruhlar, ne olduklarını her zaman bileceklerdir. Böyle olmasaydı ödül ve ceza almaya yatkın olmayacaklardı. Oysa bu yatkınlık bir devletin, özellikle hiçbir şeyin eksik olmadığı en yetkin devletin özünden bir parçadır. Varlık kademeleri içinde diğerlerine göre algılarının daha açık olmasından dolayı Tanrı'yı en iyi taklit etme yetisine sahip olanlar insanlardır. Bu bakımdan kendinde en fazla tanrılık özü taşıyanlarda bunlardır. Tanrı'nın evrende kendisinin bilinmesini gerçekleştirilmede elçi olarak insanı seçmesinin nedeni de bu olsa gerektir. İnsanda tanrılık özün en fazla bulunması aslında, onun akıllı olması anlamına gelmektedir. Çünkü Tanrı'da akıl sahibidir ve insanın dışındaki diğer varlık kademelerinde bu tanrılık öz bulunmamaktadır. Leibniz'e göre, akıl sahibi olması onları Tanrı'nın hükümdarı olduğu evren devletin yurttaşları kılar. İnsanlar Tanrı ile bir nevi topluluk kurmaya da yetilidirler. Bir mucit kendi icat ettiği makine karşısında hangi konumda ise, Tanrı'da basit canlılar ve hayvanlar karşısında aynı durumda olduğu halde, insanlar karşısında o, bir hükümdarın uyruklarına, hatta bir babanın çocuklarına olan durumundadır. Leibniz'in Tanrı'sının hükümdar ya da monark olmakla birlikte, tebaasına baskı rejimi uygulayan bir despot olmadığını, güç ve iktidar sahibi olmasının yanında son derece adil, şevkat ve merhamet sahibi olduğunu yukarıdaki cümlesinden çıkarabiliriz.

⁹ Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, Routledge, London, 1992, s. 201.

¹⁰ Leibniz, *a.g.e*, s. 60.

¹¹ Uyl, *a.g.m*, s. 386.

¹² *A.g.m*, s. 386.

¹³ *A.g.m*, s. 386.

¹⁴ *A.g.m*, s. 387.

¹⁵ Garret Thomson, *On Leibniz*, Wadsworth Learning United States, 1946, s. 71 - 72.

¹⁶ Uyl, *a.g.m*, s. 381.

¹⁷ Gottfried Wilhelm Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, ed. and eng. trs. by Peter Remnant and Jonathan Bennett, Cambridge University, New York, 1989, s. 251.

¹⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Ethical Definitions*, Selections, ed. by Philip P. Wiener, Charles Seribner's Sons, New York, 1951, s. 559.

¹⁹ Leibniz, *New Essays On human Understanding*, s. 89.

²⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *On the Notions of Right and Justice*, Selections, ed. by Philip P. Wiener, Charles Seribner's Sons, New York, s. 567.